

SCRISUL ISTORIC ÎNTRE ARHAIC ȘI MODERN. CAZUL NICOLAE STOICA DE HAȚEG (1751-1833)

Acumularea de cărți în satele Banatului în tot cursul veacului al XVIII-lea și a primelor decenii din cel următor, opera de școlarizare declanșată în anii 1768-1770, a determinat o stimulare a scrisului, a exprimării scrise în acest mediu. O lume tăcută a început să vorbească. O făcea însă respectându-și tradițiile și crezul¹.

Sfintele Scripturi, acele cărți care guvernează atitudinea oricărui creștin, afirmă răspicat că primul text scris îl avea ca autor pe Dumnezeu. Scrisul are așadar origine divină! El vine de la Dumnezeu!² Acest lucru era cunoscut de orice țăran român din Banat cu mult înaintea epocii în care-și fixează punctul de plecare demersul nostru. S-a constituit și o terminologie care are, evident, semnificația ei. Scrisul este "sfânt". Sacralitatea scrisului are însă și o componentă intrinsecă. Sacralitatea este mai veche decât era creștină. Cunoașterea scrisului delimitează societatea aleasă, restrânsă. Avea deci un caracter de barieră de care nu se putea trece decât prin inițiere. Pe de altă parte însă, scrisul are o forță extraordinară prin dezvăluire, prin comunicare³.

Caracterul sacru al unui text rezidă și în convingerea țăranilor că simpla lui purtare asupra lor îi ferea de necazuri. Toate acestea, apreciate sau dimpotrivă, respinse de Biserică, ilustrează convingerea despre originea divină și deci atributele mistice ale scrierii. Prin această credință atât de puternică în mediul care era cel mai atașat tradiției, cel rural, trebuie înțeles și fixat locul și rolul acestui tip de comunicare, *Scrisul*⁴.

Studiul rolului și locului cărții, a scrisului în lumea rurală, implică de fapt problema raportului între scris și oralitate nu doar într-un interval de timp oarecare, ci într-unul decisiv pentru acest raport și nu într-un spațiu oarecare, ci în cel mai conservator cu putință (în sensul de tradițional)⁵.

Cartea a avut contribuția sa la fixarea statutului pe care cuvântul scris l-a căpătat într-o cultură cu atributele uneia medievale, cum se prezentau lucrurile în spațiul bănățean la începutul secolului al XVIII-lea⁶. Manuscrisul, cel care ocupă de fapt poziția intermediară între oralitate și scris, dispunea de un utilaj potrivit pentru lectura publică. Exista, fără îndoială, un anumit "cod" al lecturii, fără de care textul ar fi rămas greu inteligibil. Manuscrisele bănățene dau impresia, ca toate celelalte de altminteri, că regulile unei gramatici severe au fost neglijate. Sunt foarte evidente elementele "ajutătoare" pentru o citire cu voce tare. Textul nu era considerat proprietatea cuiva. Obiectul, cartea care rezulta din copiere, da, avea întotdeauna un stăpân. Consistența fenomenului manuscris într-o zonă, într-o cultură chiar, poate deci dimensiona spațiul controlat de oralitate. Indică, în orice caz, vitalitatea acestei forme de comunicare în raport cu cea opusă, scrierea. Reformele iosefiniste care au determinat inaugurarea unei vaste rețele școlare foarte cuprinzătoare în raport cu tot ce fusese până atunci, la nivel, dacă nu cumva, în anumite circumstanțe peste nivelul occidental, au constituit un moment radical și în privința raportului discutat. Mii de copii au fost instruiți în școli organizate și conduse după regulile lumii moderne care pune un mare preț pe scriere. Absența sau prezența acestui mod de comunicare, sau gradul ei de generalizare fixau, în concepția Luminilor, granița între civilizație și barbarie. Semnificativ este faptul că Nicolae Stoica de Hațeg, pe urme ilustre cum ar fi ale prințului Cantemir, aprecia "barbaria"

¹ Valeriu Leu, *Banatul între arhaic și modern. Mentalități în Veacul Luminilor*, Reșița, 1993, p. 27.

² Idem, *Cartea și lumea rurală în Banat 1700-1830*, Reșița, Ed. Banatica, 1996, p. 15.

³ Adrian Marino, *Hermeneutica ideii de literatură*, Cluj-Napoca, 1987, p. 45.

⁴ Valeriu Leu, *op. cit.*, p. 17.

⁵ *Ibidem*, p. 19.

⁶ *Ibidem*, p. 16.

românească a veacului de mijloc, ca o consecință directă a pierderii literelor latine odată cu abandonarea Daciei de către romani. Semnalăm în acest context, faptul că Maria Thereza, insistă pentru reintroducerea acestor caractere în școlile bănățene, și în baza unei astfel de opinii.⁷

Însemnările manuscrise nu sunt nici ele proprii doar satului, dar provin în covârșitoare proporție din mediul rural. Aici s-au format și s-au promovat clișee exprimând mentalul colectiv, exprimând, în definitiv, atitudinea satului, a oamenilor săi față de cele ce se întâmplau în perimetrul acestuia și în jurul său, de marile și "micile" evenimente din viața omului și a comunității. Nu sunt specifice doar Banatului, dar după parcurgerea întregului corpus păstrat se poate distinge o anumită tonalitate particulară⁸. Cu timpul, manuscrisul a fost eliminat din Biserică și evident din școală, dar va rămâne principalul suport al literaturii populare. Raționalismul, criticismul, pragmatismul iluminist își află în literatura populară manuscrisă pandantul. Se creează, astfel, un dualism cultural specific în care se poate manifesta deopotrivă literatura iluministă susținută oficial și apoi de programul național dar și o alta populară, cultivată, apreciată într-un mediu care n-o respinge totuși pe prima. Lucrul a fost posibil prin consistența așa-numitelor pături de contact – preoții, protopopii – sensibile și obligate prin statutul și rolul lor să fie receptive față de stresul autoritar al reformismului, dar rămânând totuși exponenții lumii rurale, tradiționale⁹. Este și cazul protopopului de Mehădia, Nicolae Stoica de Hațeg, care deși mărturisește fidelitatea față de noua stăpânire austriacă, scrierile sale istorice afirmă o ideologie, dacă nu opusă, cel puțin diferită de cea oficială¹⁰.

Între sarcinile lui Nicolae Stoica de Hațeg, în calitate de director al școlilor naționale românești din regiunea graniței bănățene și de protopop de Mehădia, se afla și cea de difuzor al instrucțiunilor care veneau de la organele superioare și se adresau poporului/neamului. Ideea circularilor prin care se transmiteau dispozițiile din indiferent ce domeniu s-a dovedit eficientă. Ea ținea de tradiția lecturilor publice în Biserică. Oamenii erau obișnuiți să asculte, obișnuință păstrată chiar și după ce generații întregi fuseseră școlarizate și deci, aparent, orice dispoziție scrisă și expusă public ar fi putut fi cunoscută. Așa se explică și circularile care veneau de la organele superioare pe care Nicolae Stoica de Hațeg le făcea cunoscute "gloatelor" sale. În viziunea lui Stoica de Hațeg învățământul era un factor formator și adaptativ. Menirea sa era de a forma cetățeanul luminat, util, productiv și capabil a se adapta și integra total în sistemul social, economic, politic și cultural.

Evoluția națiunii pe un plan superior de existență este indisolubil legată de ideea iluministă de "ridicare" a poporului prin învățatură, prin școală. Acestea sunt susținute și orientate de un puternic sentiment patriotic, un sentiment de unitate și solidaritate națională.

O altă încercare de scriere care se bucura de atenție în Banat, fabula, era pe gustul omului obișnuit să asculte povestiri scurte și cu tâlc. Este un gen frecvent în culturile orale sau acolo unde scrisul rămânea apanajul câtorva, puțini. În diverse ipostaze fabula este inclusă cărților populare. Prima ediție tipărită a fabulelor se datorează Banatului¹¹. Și la istoricul iluminist, Nicolae Stoica de Hațeg coexistența textelor tradiționale cu cele "literare", destinate delectării sau educației, ilustrează transferurile produse în mentalul colectiv, cel puțin la nivelul elitelor ce comandă sau compun asemenea manuscrise. Reprezentative, din acest punct de vedere, sunt și manuscrisele lui Nicolae Stoica de Hațeg, recent reeditate: *Cântece* "adunate de dumnealui Nicolae Stoica [...]" și *Povești moșăști*. Amândouă, destinate uzului propriu sau instrucției școlarelor, depășesc simpla operațiune de copiere, constituind, cele mai multe, încercări literare ale învățatului bănățean, fragmente de creație deci¹².

⁷ *Ibidem*, pp. 20-21.

⁸ Valeriu Leu, *Banatul*, p. 27.

⁹ *Idem*, *Cartea și lumea rurală*, pp. 22-25.

¹⁰ Nicolae Bocșan, *Contribuții la istoria iluminismului românesc*, Timișoara, Ed. Facla, 1986, p. 118.

¹¹ Valeriu Leu, *op. cit.*, p. 24.

¹² Nicolae Bocșan, *op. cit.*, p. 175.

Pentru vitalitatea oralității în spațiul cultural al Banatului pledează și marele prestigiu cunoscut aici de povestire, gen de mare popularitate. Desigur pot fi citate fragmente din cărțile populare, dar cel mai bun exemplu îl constituie extraordinara operă a lui Nicolae Stoica de Hațeg, aceea cunoscută sub numele de *Cronica Banatului*, culegere, succesiune de povestiri care înainte de orice constituie o izbândă literară fără precedent, unică în cultura noastră. Atașamentul la tradiție îi asigură de fapt și modernitatea. Autorul mai scria încă așa cum ar fi vorbit. De aici apelul la un mijloc literar modern, dialogul, nemaîntâlnit la alți contemporani¹³.

Nedezlipit de târgușorul său, Mehadia, Nicolae Stoica de Hațeg era atașat, de fapt, spațiului rural. Doar expresia scrisă, afirmă el, este compatibilă cu o istorie fie ea și locală: "Eu am dorit a vedea înscris rumânește despre răzmirița din urmă, turcească, cu patima românilor noștri de-aicea¹⁴, precum și de începutul militarizării de graniță, ci în deșert!" Mărturisirea lui Nicolae Stoica atestă prestigiul pe care îl dobândise. Nici o operă durabilă nu se putea concepe decât în acest fel.

Problema nu era însă una locală, ci una a culturii românești în ansamblul ei. Stoica de Hațeg, pe urmele altora, vedea cauza decadenței în pierderea literelor latine, scrierea deci. Aceasta a fost o pierdere enormă și pentru istoriografie, ceea ce s-a repercutat negativ în starea contemporană a poporului român. Definind momentul istoric pe care-l trăiau ca pe unul al cărții, iluminisții descopereau brusc un trecut, o istorie a scrisului care-i preocupa pe toți. Stoica de Hațeg își deschide *Cronica* cu o istorie a alfabetului ajungând până la un "Ioan Ștefan Petru, voevodul Moldovii, în tipografia Suceăvii, pentru rumâni și [...] un adaos". Aceluiași domeniu îi rezervă și alte intervenții. Astfel, după un izvor fără îndoială sârbesc, evocă perioada manuscrisului medieval. Este o etapă, după Stoica de Hațeg, în istoria cărții care trebuie, și este, departajată de cea care urmează, superioară: "Apoi tipografiile s-au început." Această epocă îi prilejuiește punerea în lumină a unui moment din literatura noastră veche și a efectelor extraordinare pe care cultura scrisă o poate avea asupra soartei unui popor¹⁵.

Aproape exclusiv instrument de cult până acum, ceea ce presupune accesul unui număr foarte mic de oameni la ea, în secolul al XVIII-lea cartea depășește cadrul Bisericii (strană sau altar), operând în sfera mentalului colectiv, pe care tinde să-l modeleze. Interesul mărit al comunității pentru carte este ilustrat de numărul relativ mare al celor care fac însemnări, până acum aparținând doar preotului sau dascălului. Un al doilea indiciu privind noua funcționalitate a cărții în comunitate ar fi creșterea ponderii cărții de edificare morală, în comparație cu cea destinată cultului, reflectând o necesitate culturală ce depășește ritualul bisericesc. Cartea apare, astfel, ca expresie a unui interes colectiv, dovadă stând faptul că obștea consemnează momentul achiziționării ei ca un eveniment pentru comunitate. Un argument în favoarea noii atitudini față de carte este și grija deosebită cu care a fost conservată și recondiționată.

În epoca Luminilor, cartea devine un act de cultură, prețuit de obște ca valoare intrinsecă, dar și pentru semnificația sa națională sau confesională. Interesul pentru carte reiese și din felul cum a fost păstrată sau legată. Impactul iluminismului dislocă vechile gusturi și necesități culturale, în favoarea modelului laic și rațional. Cartea acestei etape, preponderent laică și raționalistă, devine unul din instrumentele luminării, una din căile de comunicare a Luminilor, cu societatea¹⁶.

Spațiul instituționalizat în care s-a mișcat cartea, alături de Biserică, a fost cel oferit de școală. În aceste instituții s-a folosit și chiar, într-o oarecare măsură, s-a acumulat carte.

¹³ Valeriu Leu, *op. cit.*, p. 25.

¹⁴ Nicolae Stoica de Hațeg, *Cronica Banatului*, ediție întocmită de Damaschin Mioc, Timișoara, Ed. Facla, 1981, p. 55.

¹⁵ Valeriu Leu, *op. cit.*, p. 29.

¹⁶ Nicolae Bocșan, *op. cit.*, pp. 156-169.

Școala este locul în care oamenii învață să scrie și să citească, într-un cuvânt să se folosească de carte. Aici se dobândesc acele învățături care fac accesibil enormul, inegalabilul spațiu ce se deschide între două coperte dar care fac posibil și cel mai "comod" și eficace mijloc de a stoca și transmite informații. Tot ceea ce se consideră memorabil își găsea astfel, prin scris, calea sigură spre generațiile viitoare, spre eternitate în fapt. Scrisul era deci înțeles ca mijloc de a asigura veșnicia și urmările n-au întârziat să se arate. Obiectul care făcea posibil tot acest transfer și dialog cu viitorul era cartea¹⁷. Necesitatea unei cărți ca și a absorbției unui tiraj întreg într-o regiune restrânsă cum era Banatul, n-ar fi fost posibilă fără participarea lumii rurale. Marile tradiții nu se pot pierde.

LARISA MATEI

Universitatea „1 Decembrie 1918”

Alba Iulia

**HISTORICAL WRITING BETWEEN ARCHAIC AND MODERN.
THE CASE OF NICOLAE STOICA DE HAȚEG (1751-1833)**

SUMMARY

This article presents briefly the evolution of the historical writing of the Enlightenment historian Nicolae Stoica of Hațeg (1751-1833) from Banat carried out by manuscripts, letters, fables, stories and chronicles. Despite the regional character of his work, due to his method and historical conception Nicolae Stoica belongs to the great Enlightenment trend of thinking. The relation writing-oralness is evident in the 18th century, especially towards the end of the century when a thirst for reading appears. Culture becomes a militant act that sustains different theories (the Roman world, continuity) and certain political, economic, cultural and social rights.

¹⁷ Valeriu Leu, *op.cit.*, p.121.